

Монографије 18 / Monographies 18

Батајница —
Велика хумка
Раномађарска
некропола

МУЗЕЈ ГРАДА БЕОГРАДА
BELGRADE CITY MUSEUM

Перица Шпехар,
Ника Стругар Бевц

Батајница — Велика хумка Раномађарска некропола

СА ПРИЛОЗИМА

Милоша Спасића, Наташе Миладиновић-Радмиловић,
Драгане Вуловић, Немање Марковића, Милице Радишић

Perica Špehar,
Nika Strugar Bevc

Batajnica — Velika humka Early Magyar Necropolis

WITH CONTRIBUTIONS BY

Miloš Spasić, Nataša Miladinović-Radmilović,
Dragana Vulović, Nemanja Marković, Milica Radišić

Београд / Belgrade, 2016

Издавач / Published by

Музеј града Београда / Belgrade City Museum

Едиција / Edition

Монографије 18 / Monographies 18

За издавача / For the publisher

Татјана Корићанац / Tatjana Korićanac

Технички уредник / Technical editor

Бодин Јовановић / Bodin Jovanović

Рецензенти / Reviewed by

Миклош Такач / Miklós Takács

Дејан Радичевић / Dejan Radičević

Милош Јевтић / Miloš Jevtić

Лектура и коректура / Serbian proof-reading

Милена Богдановић / Milena Bogdanović

Превод на енглески језик / English translation

Олга Шпехар / Olga Špehar

Драгана Филиповић / Dragana Filipović

Цртежи / Drawings

Драган Ћирковић / Dragan Ćirković

Саша Живановић / Saša Živanović

Фотографије / Photographs

Документација Музеја града Београда /

Belgrade City Museum documentation

Небојша Борић / Nebojša Borić

Наташа Миладиновић-Радмиловић /

Nataša Miladinović-Radmilović

Немања Марковић / Nemanja Marković

Графичко обликовање / Graphic design

Милена Савић / Milena Savić

Тираж / Printed in

300 примерака / copies

Илустрација на корицама / Cover illustration

Александар Савић / Aleksandar Savić

ISBN 978-86-6433-008-4

Штампа / Printed by

Пекограф, Земун / Pekograf, Zemun

Београд / Belgrade,

2016

Објављивање ове књиге помогла је Скупштина града Београда /

The publication of this book was supported by Belgrade City Assembly

Прилог 3

Животиње у погребном ритуалу на некрополи Батајница – Велика хумка

Немања Марковић, Милица Радишић

ЖИВОТИЊЕ, или делови њихових тела, имају важно место у погребном ритуалу, било као приношене жртве, пратиоци покојника на путу кроз загробни живот или као прилог у виду хране. Скелетни остаци животиња се нарочито често налазе у гробним контекстима из раног средњег века на простору Карпатског басена.¹ Иако је током досадашњих археолошких истраживања на подручју Војводине откривен релативно велики број некропола из раздобља 10–11. века,² готово су у потпуности изостала проучавања усмерена ка испитивању улоге животиња у ритуалу сахрањивања. Зато је циљ аутора овог рада реконструкција погребног ритуала на некрополи на Великој хумци, и то анализом расположивих скелетних остатака животиња, односно да утврде у којој мери се овај материјал може сматрати прилогом у храни, остатком погребне гозбе (даће) или симболичним/жртвеним прилозима. Такође се испитују значај и заступљеност врста животиња у оквиру назначених категорија.

МАТЕРИЈАЛ И МЕТОДЕ

Фаунални остаци потичу из 31 (27%) од укупно 115 истражених гробова. Расположиви материјал је у великој мери фрагментован – недостају делови кранијалних скелета коња, оваца и јелена, као и део скелета пса. Може се претпоставити да је стицајем различитих околности, највероватније услед промене услова и простора за чување налаза, део скелетних остатака животиња у међувремену изгубљен. Такође, не треба искључити могућност да је археозоолошки материјал делимично сакупљен на терену и да су само већи фрагменти доспели у музејски депо. О присуству и положају животињских костију, нема података у описима гроб-

них целина. У теренској документацији се помињу једино делови скелета коња у гробовима бр. 13, 29, 36 и 51, али они до данас нису сачувани. Кратки извештаји са ископавања некрополе на Великој хумци доносе уопштене податке о томе да су кранијални скелети коња и доњи делови екстремитета полагани у пределу ногу покојника.³

У електронској бази, креираној у *Microsoft Office Access* програму, приликом обраде скелетних остатака животиња са некрополе бележени су подаци о појединачним костима: таксон, део скелета, степен фрагментације, трагови тафономских процеса (распадање и касапљење), анатомске особине које се односе на пол и старост (нпр. срастање епифиза дугих костију, ерупција и трошење зуба). Таксономска одредба вршена је уз помоћ примера из компаративне збирке Лабораторије за биоархеологију Одељења за археологију на Филозофском факултету у Београду и примера из одговарајуће стручне литературе,⁴ док су кости мерене по систему А. фон ден Дриш.⁵

Материјал је анализиран у оквиру релативне заступљености врста, на основу укупног броја идентификованих примерака – NISP (*Number of identified specimens*) и минималног броја јединки – MNI (*Minimum number of individuals*), старосне структуре, величине животиња, функције антропогених трагова и реконструкције тафономских процеса. Минималан број јединки израчунат је на основу поређења вредности за најзаступљенији скелетни елемент са подацима о старости и полу.⁶ Индивидуална старост јединки установљена је на основу степена сраслости епифиза посткранијалног скелета, према Шмиду и Рицу, Вингу⁷ и избијања/трошења зуба у мандибулама и максилама, према Силверу и Левину.⁸ Услед веома сличне морфологије скелета малих преживара, поједини примерци нису одређени до врсте, већ су остали у категорији овца/коза. Просечна висина гребена пса израчуната је према индексу Харкута.⁹

РЕЗУЛТАТИ

Фаунални материјал са некрополе на Великој хумци чини 121 цела и фрагментована кост, од којих је 114 (94%) одређено до врсте, а седам (6%) до подфамилије. Остаци потичу од четири домаће и једне дивље врсте. Домаће врсте представљају говече (*Bos taurus*), овца/коза (*Ovis/capra*), коњ (*Equus caballus*) и пас (*Canis familiaris*), а дивљу врсту јелен (*Cervus elaphus*). Најзаступљенији су остаци говечета, потом овце/козе и коња, док су остаци пса и јелена присутни у малом проценту (сл. 15.1).

Антропогена активност уочава се у виду трагова касапљења на свега два примерка. Кратки попречни урези на дисталној епифизи фемура говечета и проксималној епифизи метакарпуса јелена из гроба бр. 59 указују на дезартикулацију. У случају фемура говечета вршено

3 Kovačević, Dimitrijević 1959, 151; Kovačević 1961, 283.

4 Boessneck 1969; Schmid 1972; Payne 1985; Prummel, Frisch 1986; Halstead, Collins, Isaakidou 2002; Zeder, Lapham 2010; Zeder, Pilaar 2010.

5 Driesch, von den 1976.

6 Bökönyi 1970.

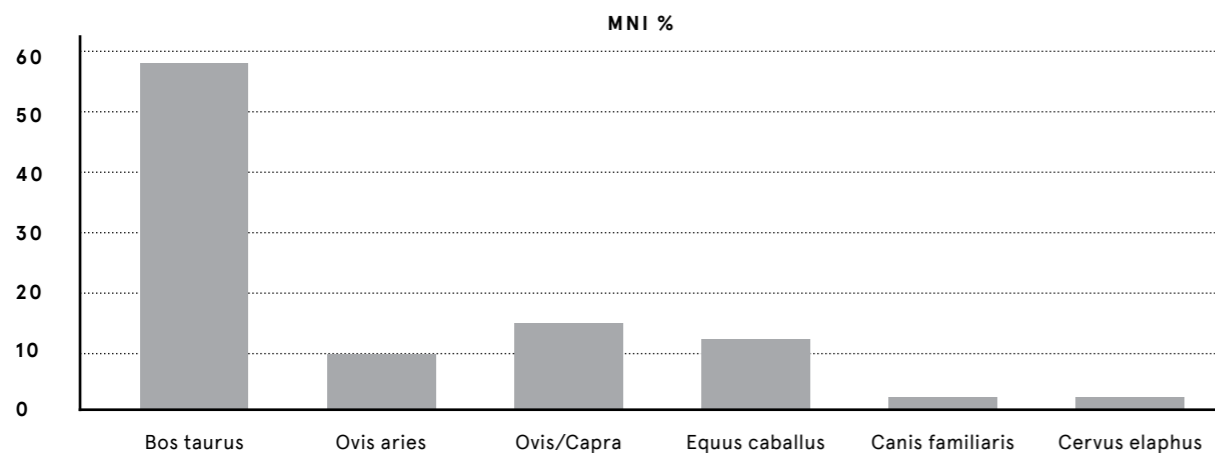
7 Schmid 1972; Reitz, Wing 2008.

8 Silver 1969; Levine 1982.

9 Harcourt 1974.

1 Türk 2014; Gáll 2010.

2 Станојев 1989.

Сл. 15.1. Заступљеност различитих животиња на некрополи Велика хумка
Fig. 15.1. Distribution of different taxa of animals at the necropolis Velika humka

је черечење, тј. одвајање бутне кости од трупа, док положај трагова на метакарпалној кости јелена указује на драње коже. Трагови распадања у виду љуспања и пукотина, који су настали након похрањивања животиња у гробне раке, налазе се на 30% идентификованих примерака. Хемијске особине земљишта утицале су на лоше стање очуваности археозоолошког материјала, због чега су веома ретке целе кости. На анализираним костима нису уочени трагови горења и зуба месождера.

Скелетни остаци говечета пронађени су у 24 гроба, при чему је присутан по један фемур, осим у гробу бр. 7, из кога потичу два фемура различитих јединки. Однос левих и десних фемура није знатно различит - леви су заступљени са 56%, док је десних 44%. Углавном су очувани делови са компактном коштаном масом, тј. дијафизе фемура. С обзиром на то да делови зглобних површина фемура срастају до 42 месеца живота, сви примерци су подељени у две групе - јединке млађе и старије од 42 месеца. Млађе јединке знатно су заступљеније, са 88%, а старијих је свега 12% (табела 15.2).

У десет грובה нађене су кости малих преживара. Остаци из четири гроба припадају овци, док се из осталих грובה, услед фрагментованости материјала, није могла одредити врста, тако да су остали у категорији овца/коза. Најчесталији елементи су делови кранијалног скелета и дистални делови ногу, али се у појединим гробовима налазе скапуле, пршљенови, пелвис, фемури и тибија. Као и у случају скелетних остатака говечета, због утицаја земљишта углавном су очувани делови кости са компактном коштаном масом. У гробу бр. 28 нађена је десна мандибула, а у гробу бр. 57 лева и десна максиле, лева и десна мандибула, лева скапула, десни метакарпус и леви и десни метатарзус. Десна максиле, уз леву и десну мандибулу и леву скапулу, потиче из гроба бр. 105, док је у гробу

бр. 110 констатована само десна тибија. Кости које су одређене до подфамилије (овца/коза) потичу из грובה бр. 92 (десна скапула), 97 (десни метакарпус), 100 (леви фемур), 101 (десни метакарпус), 107 (лумбални пршљен) и 115 (фрагментован десни пелвис и леви метатарзус). Резултати анализе старосне структуре указују на то да су све јединке биле старе у распону од око годину дана до годину и шест месеци. У том старосном добу, мали преживари достижу оптималну тежину, када је количина меса највећа и када је оно најквалитетније (табела 15.3).

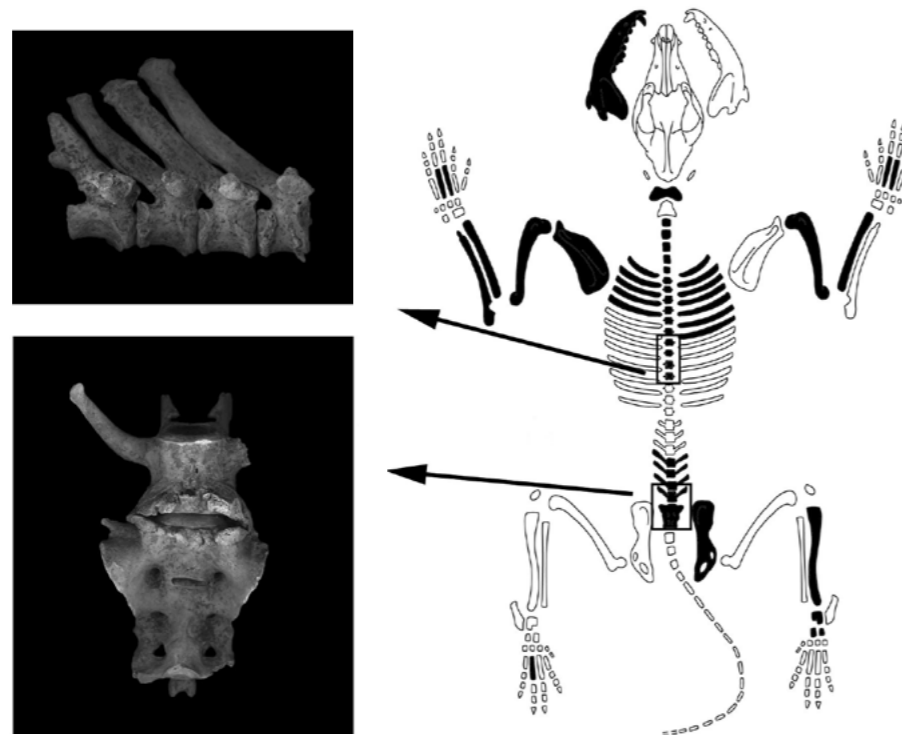
Скелетни остаци коња потичу из пет грובה (табела 15.1). У гробу бр. 37 присутни су фрагменти десне максиле и десне мандибуле. Старост јединке је утврђена на основу облика оклузалне површине секутића и висине зубне круне премолара и молара, и она износи између девет и 11 година. Траг кородираног гвожђа, највероватније од коњских жвала, примећен је на спољној страни мандибуле, испод трећег премолара. Фрагменти десне максиле и мандибуле, те други и трећи вратни пршљен, потичу из гроба бр. 70. Старост те јединке утврђена је на основу облика оклузалне површине секутића и висине зубне круне премолара и молара, и износи између седам и девет година. Развијени канини показују да скелетни остаци припадају мужјаку. Оштећења глеђи услед трења жвала примећена су на антериорној ивици другог доњег премолара. Траг патине, највероватније од бронзаног разводника ремена, установљен је на латералним странама максиле, изнад молара, и мандибуле, испод молара.

У гробу бр. 107 нађени су скелетни остаци два коња. Фрагменти леве и десне максиле, десне мандибуле и леве треће фаланге припадају старијој јединки. На основу облика оклузалне површине секутића и висине зубне круне премолара и молара, може се закључити да је јединка била старија од 18 година. Развијени канини и у овом случају показују да остаци припадају мужјаку. Трагови корозије од гвоздених жвала примећени су на десној дијастеми максиле. Другој, млађој јединки припадају фрагмент леве максиле, лева мандибула, леви и десни метакарпус, десни метатарзус и десна прва фаланга. Њена старост је одређена на основу избијања зуба у мандибули и она износи око 12 месеци. С обзиром на то да је у питању млада јединка, код које још увек нису развијене полне карактеристике, није било могуће утврдити пол. Патолошке промене у виду остеомијелитиса, инфективног гнојног процеса, уочене су у алвеоли другог млечног премолара. Са лингвалне стране мандибуле видљиве су три фистуле, преко којих се гнојни садржај дренирао у усну дупљу. Запаљенски процес локалног карактера био је у току у тренутку када је јединка жртвована. Остеомијелитис се јавља код млађих коња у периоду ерупције сталних зуба. Испадањем млечних зуба, алвеола је изложена бактеријским инфекцијама које настају услед задржавања хране у њеним шупљинама.¹⁰ Овакве упале немају смртни исход, али често доводе до губитка зуба, баш као у случају млађе јединке из гроба бр. 107.

¹⁰ Vos 2007.

Даље, фрагмент десне максиле и мандибуле коња потиче из гроба бр. 108. Старост те јединке је између девет и 11 година, а одређена је на основу облика оклузалне површине секутића и висине зубне круне премолара и молара. Само је у гробу бр. 94 нађен леви фемур јединке старости веће од три и по године.

Део скелета пса потиче из гроба бр. 25. Елементи који су до данас сачувани упућују на то да је у гроб највероватније била положена цела јединка (сл. 15.2). Сачувано је 50 костију: лева мандибула, вратни пршљенови без аксиса, првих десет торакалних и последња четири лумбална пршљена, сакрум, лева скапула, леви и десни хумерус, леви и десни радијус, лева улна, леви и десни други и трећи метакарпус, леви четврти метатарзус, десно карлично крило, десна тибија, десни астрагал, десна навикларна кост, десна четврта тарзална кост и фрагменти ребара. На основу избијања и трошења зуба, као и срастања епифиза, може се закључити да је јединка била старија од осам година. Висина гребена, израчуната према средњој вредности највеће дужине левог хумеруса, радијуса и десне тибије, износи 51 цм. Патолошке промене уочене су на торакалним, те лумбалном пршљену и сакруму. Од седмог до десетог торакалног пршљена, са вентралне стране тела, на ивицама зглобних површина присутни су остеофити. Исте, нешто израженије промене

Сл. 15.2. Део скелета пса из гроба бр. 25 и пршљенови са спондилозним променама
Fig. 15.2. Part of a dog skeleton from the grave no. 25 and vertebrae with spondylotic changes

11 Morgan 1967.

налазе се са вентралне стране тела последњег лумбалног и првог сакралног пршљена. Ове промене представљају спондилозно обољење (*Spondylosis deformans*), које се код паса често повезује са старењем.¹¹

У гробу бр. 59 нађени су скелетни остаци јелена. То су леви горњи први и други премолар, фрагмент десне максиле, фрагменти леве и десне мандибуле, лева скапула и десни метакарпус. Једника је била стара око 12 месеци, што је утврђено на основу избијања и трошења зуба и срастања епифиза.

Треба додати и да су у девет гробова нађени скелетни остаци више врста. Део скелета пса и фемур говечета потичу из гроба бр. 25, фрагменти кранијума, скапула и метакарпус јелена и фемур говечета заједно су нађени у гробу бр. 59, скапула овце/козе и фемур говечета у гробу бр. 92. Даље, из гроба бр. 100 потиче фемур говечета и овце, а из гроба бр. 101 фемур говечета и метакарпус овце/козе. Делови кранијалног скелета овце и фемур говечета забележени су у гробу бр. 105, скелетни остаци два коња и фемур говечета у гробу бр. 107, а тибија овце и фемур говечета представљају остатке прилога из гроба бр. 110. Пелвис и метатарзус овце/козе и фемур говечета потичу из гроба бр. 115.

ДИСКУСИЈА

Анализом заступљености елемената скелета може се претпоставити чему су служили одређени делови тела животиња. Они који носе највише меса, попут скапуле и фемура, углавном се интерпретирају као трагови прилога у храни, док пршљенови, ребра и делови пелвиса могу да представљају остатке погребне гозбе која је приређивана над гробом покојника. Извесну симболичну позадину често имају цели скелети животиња, односно делови кранијалног скелета, са костима дисталних делова ногу, који су у гробове највероватније полагаани заједно са кожом.¹²

У археозоолошком материјалу са некрополе Велика хумка, говече је најзаступљенија врста. Резултати недвосмислено указују на то да је најквалитетније говеђе месо заузимало важно место међу прилозима у храни животињског порекла, будући да је од елемената скелета присутан само фемур, и то у највећем проценту јединки старости до две године. На истовременим некрополама у данашњој Мађарској, кости говечета такође представљају релативно честе остатке хране која је прилагана уз покојнике, и то, како се претпоставља, у дрвеној посуди или умотана у платно. Примећено је и да се кости ове животиње чешће проналазе у гробовима жена.¹³ Занимљиво је да током досадашњих проучавања у областима Трансилваније и румунског дела Баната, на некрополама из 10–11. века нису документовани остаци ове врсте.¹⁴

За разлику од поменутих, мали преживари су највероватније имали вишеструку улогу у погребном ритуалу. Елементи скелета указују на

12 Méniel 1989, 90; Russell 2012, 64–65.

13 Révész, Nepper 1996, 39.

14 Gáll 2013, 879; Галл, Времир, Гергей 2011, 239.

могућност да су поједини делови тела животиња коришћени као прилог у храни и за потребе погребне гозбе, али и као жртвени прилози са симболичном позадином. Жртвоване су најквалитетније животиње из стада, углавном младе једнике старости до 18 месеци. Судаћи по налазима скапуле и фемура, у гробовима бр. 92 и 100 делови тела ових животиња су представљали прилог у месу, док су пелвис, тибија и пршљен могући остаци погребне даће у гробовима бр. 107, 110 и 115. Посебно је занимљив материјал из гроба бр. 57, у коме кости главе и доњих делова ногу овце наводе на претпоставку да су биле положене заједно са кожом (руном) животиње. Слична ситуација документована је у једном гробу на локалитету Кинипиште у Николинцима код Банатске Паланке, датованом оквирно у време од 8. до 10. века.¹⁵ Таква могућност постоји и када су у питању гробови бр. 28, 97, 101 и 105, из којих, према сачуваном археозоолошком материјалу, потичу или делови кранијалних скелета или кости доњих делова екстремитета. Ипак, чини се да кости овце у гробовима из раносредњовековног периода најчешће представљају остатке прилога у храни.¹⁶

У археозоолошком материјалу са некрополе на Великој хумци значајно место припада скелетним остацима коња, констатованим у пет гробних целина. Осим једног случаја, где је пронађен фемур (гроб бр. 94), свуда су налажени делови кранијалног скелета и кости доњих делова екстремитета коња, што показује да је, по правилу, прилагана глава са одраном кожом и неким костима ногу.¹⁷ Коњи су били нарочито омиљена животиња међу номадским популацијама у раном средњем веку, с тим да је њихово жртвовање обично вршено приликом сахрана најугледнијих чланова заједнице.¹⁸ За раздобље 10–11. века, на карпатском простору особене су биле управо парцијалне сахране коња, које су донела мађарска племена из евроазијских степа.¹⁹

У гробовима бр. 37, 70 и 108 документовани су скелетни остаци по једне јединке. Присуство два коња у гробу бр. 107 представља сасвим изузетан случај, за који у тренутно расположивој литератури није пронађена аналогија. Може се претпоставити да је покојнику остарели коњ за живота био посебно драга животиња, док је, можда, заједница жртвовала и младу јединку приликом сахране. Ипак, будући да је у питању специфичан случај, коначна интерпретација остаје отворена.

На основу налаза коњске опреме, гробове бр. 8, 13, 36, 51 и 95 такође треба уврстити у групу коњаничких, при чему су у гробовима бр. 13, 36 и 51 затечени и скелетни остаци коња, који до данас нису сачувани. Остаци коњске лобање окренуте ка покојнику и делови екстремитета документовани су у гробним целинама бр. 13 и 36, а у гробу бр. 51 су преко покојника, по свему судаћи, биле разбацане коњске кости.

На раносредњовековним некрополама карпатског простора, делови коња полагани су претежно на стопала, или ниже, и уз леву потко-

леницу сахрањене индивидуе, и то тако што је коњска кожа са костима била прикупљена на гомилу. Ређе је био заступљен обичај прилагања развучене коже са лобањом и доњим деловима ногу, подужно уз леву страну покојника.²⁰ Недавно спроведеним анализама утврђено је да су коњске лобање најчешће окренуте ка западу, тј. према лицу покојника.²¹ Осим тога, резултати археозоолошких истраживања показују да су углавном сахрањивани пастуви или кастрати стари од три до десет година, тј. коњи у пуној снази.²² У том распону старости су и три јединке са некрополе на Великој хумци. Такође је установљено да се скелетни остаци коња не проналазе искључиво у ратничким (коњаничким) гробовима, као и да се често пол коња и индивидуе поклапају.²³ Наиме, каткад су и особе женског пола биле сахрањене са деловима коња и његовом опремом.²⁴

На некрополи Велика хумка евидентиран је један женски гроб (бр. 94) у коме је откривен само леви фемур коња, где он представља остатак прилога у храни. Иначе, прилагање коњског меса у гробовима из овог периода такође није ретка појава, а најближе аналогије потичу са некропола у Сремској Митровици²⁵ и Лијевој бари код Вуковара.²⁶

Сахрана са псом у гробу бр. 25 је једини такав пример, па се пре може сматрати специфичним изузетком него уобичајеним сегментом погребног ритуала на Великој хумци. Наспрам бројних гробова са парцијалним сахранама коња, гробови у којима се уз покојника налази скелет пса (или његови делови, најчешће кранијални скелет) знатно су ређи на раносредњовековним гробљима. Међутим, изгледа да је улога пса током живота и у фунерарним обредима била изузетно комплексна и вишезначна. Осим што је сматран чуварем и заштитником, водичем душе покојника и посредником између овоземаљског и загробног света, претпоставља се да је пас представљао и тотемску животињу, тј. да је био повезан са култом предака.²⁷ На некрополама са карпатског простора полаган је заједно са покојником или накнадно, после сахране, а постоје и случајеви сахрана у посебним јамама поред гробова. Занимљиве су, на пример, и засебне сахране паса у рубним зонама некропола, попут примера на комплетно истраженој некрополи из 10. века Хајдудорог Ђулас (Hajdúdorog - Gyúlas) у Мађарској.²⁸ Нису неуобичајене сахране паса ни у насеобинским контекстима.

Како је у гробу бр. 25 сахрањен старији пас, могло би се претпоставити да је реч о верном пратиоцу особе током живота (кућном љубимцу?), односно да његово полагање укључује и личне разлоге, који нису морали да буду део шире заступљених веровања. Чини се да би псе требало сматрати жртвеним животињама онда када се на једној некрополи налази више гробова са њиховим комплетним или кранијалним скелетом.²⁹

Напоследку, издваја се и гроб бр. 59, из кога потичу кости јелена старости око годину дана. Делови тела дивљих животиња у гробовима из праисторијских периода најчешће се интерпретирају као ловачки

15 Живковић 1997, 143, 145–147, Т. II (гроб 1).
16 Gáll 2013, 879; Révész, Nepper 1996, 39.

17 Langó, Réti, Türk 2011.
18 Révész, Nepper 1996, 39.
19 Gáll 2010, 283–294; Türk 2014, 145–146.

20 Bálint 1969; Langó, Réti, Türk. 2011, 350–352.

21 Türk 2014, 148, Fig. 5.1.

22 Bökönyi 1974, 268–269; Révész, Nepper 1996, 39.

23 Bartosiewicz 2011, 4.

24 Lőrinczy, Türk 2011, 449, Abb. 8.

25 Паровић–Пешикан 1981, 181.

26 Demo 2009, 546–547.

27 Vörös 1990; 1991; Dienes 1972, 53.

28 Пас је био сахрањен на источној ивици некрополе, на јужној ивици била је похрањена коњска лобања, док се уз северну страну некрополе пружао ров. На овај начин су са три стране света преминули чланови заједнице били заштићени од злих сила. Једино је на западу био „отворен пролаз“ јер се веровало да душе покојника одлазе ка месту где залази сунце. Упоредити: Fodor 1996, 229.

29 Vörös 1990, 144; Vörös 1991, 196.

30 Russell 2012, 67.

31 Vörös 1991, 196.

трофеји, нарочито ако су присутне кости главе, дисталних делова ногу и скапула,³⁰ као што је то и овде случај. Иако за пример са Велике хумке директне аналогије са праисторијским контекстима нису могуће, чини се изгледнијим да појава скелетних остатака јелена има дубље значење него да представљају само прилог у храни. Ово тим пре што је у истом гробу откривен фемур говечета, који се са великом сигурношћу може тумачити као остатак хране приложене покојнику. Претпоставку о извесном симболичном значењу костију јелена поткрепљује и чињеница да су у гробним целинама и тзв. жртвеним јамама из 10. века пронађени или цели скелети цервида или само лобања и делови тела који нису богати месом.³¹

ЗАКЉУЧАК

Анализом скелетних остатака животиња добијени су индикативни подаци за реконструкцију погребне праксе на раносредњовековној некрополи са локалитета Велика хумка. На основу заступљености скелетних елемената, утврђене су три категорије животињских остатака које су могле имати улогу у погребном ритуалу – прилози у месу намењени покојнику, храна коришћена у погребној гозби и животиње са жртвеном/ симболичном улогом.

Фемури говечета, који у највећем броју случајева потичу од млађих јединки, по свему судећи представљају искључиво прилог у храни. С друге стране, изгледа да су скелетни остаци оваца/коза старости око 18 месеци имали улогу у све три категорије. Скапуле и бутна кост представљају остатке прилога у храни, лумбални пршљенови, део пелвиса и тибија највероватније чине остатке даће, док кранијални делови скелета и дистални делови ногу, чини се, представљају жртвено-симболичне прилоге, који су у гробове можда полагани заједно са кожом. Делови кранијалног скелета и дистални делови ногу коња из четири гроба су траг широко заступљеног обичаја прилагања кранијалног скелета и доњих делова екстремитета са кожом, нарочито омиљеног међу мађарским племенима. Један фемур коња из гроба бр. 94 показује да су коришћени и други делови те животиње, као прилог у месу који је стављан уз покојника да би се окрепио на путу ка „другом свету“. Сахрана пса и парцијална сахрана јелена, како је предочено, могу имати дубље значење.

Представљено истраживање једно је од ретких на територији данашње Србије које је посвећено реконструкцији улоге животиња у обредима сахрањивања на некрополама из раног средњег века, а прво које је археозоолошким методама за предмет имало погребни ритуал у 10-11. столећу. Закључак је да се на Великој хумци одвијао по сличном обрасцу као на истовременим некрополама из других регија карпатско-панонског простора. Једину специфичност можда представља полагање два

коња у исти гроб (гроб бр. 107), за које нису познате одговарајуће паралеле. С друге стране, занимљиво је да у узорку фауне изостају кости свиње и живине, које су пак посведочене на другим некрополама.³² Свакако је неопходно знатно више археозоолошких истраживања у домену фунерарне праксе, како би се дошло до чвршћих закључака и уочавања евентуалних сличности и разлика на (микро)регионалном нивоу. У сваком случају, релативно бројни животињски остаци са некрополе на Великој хумци, уз друге истовремене примере, показују да су у време интензивније християнизације на југу Карпатске котлине постојала дубоко уврежена паганска веровања и сложени ритуали обављани приликом сахрањивања чланова заједница.

32 Révész, Nepper 1996, 39; Gáll 2013, 879; Demo 2009, 547.

Табела 15.1. Скелетни остаци коња са некрополе Велика хумка
Table 15.1. Skeletal remains of horses from the necropolis Velika humka

врста	контекст	елемент	страна	старост	NISP	MNI
коњ	Г 37	максила	десна	9-11 год.	2	1
		мандибула	десна			
	Г 70	максила	десна	7-9 год.	4	1
		мандибула	десна			
		епистрофеус	централна			
		цервикал	централна			
	Г 94	фемур	лева	>3 год. и 6 месеци	1	1
	Г 107	максила	лева	> 18 год.	10	око 12 месеци
		максила	десна			
		мандибула	десна			
		фаланга III	лева			
		максила	лева			
		мандибула	лева			
		метакарпус	лева			
метакарпус		десна				
метатарзус	десна					
Г 108	максила	десна	9-11 год.	2	1	
	мандибула	десна				
				укупно	19	6

Табела 15.2. Скелетни остаци говечета са некрополе Велика хумка
Table 15.2. Skeletal remains of cattle from the necropolis Velika humka

врста	контекст	елемент	страна	старост	NISP	MNI
говече	Г 7	фемур	лева	< 42 месеца	2	2
			лева	> 42 месеца		
	Г 25	десна	> 42 месеца	1	1	
	Г 33	десна	< 42 месеца	1	1	
	Г 35	лева	< 42 месеца	1	1	
	Г 43	лева	< 42 месеца	1	1	
	Г 45	десна	< 42 месеца	1	1	
	Г 46	лева	< 42 месеца	1	1	
	Г 52	десна	< 42 месеца	1	1	
	Г 53	лева	< 42 месеца	1	1	
	Г 56	десна	< 42 месеца	1	1	
	Г 59	лева	< 42 месеца	1	1	
	Г 68	лева	< 42 месеца	1	1	
	Г 77	лева	< 42 месеца	1	1	
	Г 78	десна	< 42 месеца	1	1	
	Г 81	десна	> 42 месеца	1	1	
	Г 90	десна	< 42 месеца	1	1	
	Г 92	десна	< 42 месеца	1	1	
	Г 99	десна	< 42 месеца	1	1	
	Г 100	лева	< 42 месеца	1	1	
	Г 101	лева	< 42 месеца	1	1	
	Г 105	лева	< 42 месеца	1	1	
	Г 107	десна	< 42 месеца	1	1	
	Г 110	лева	< 42 месеца	1	1	
	Г 115	лева	< 42 месеца	1	1	
				укупно	25	25

Табела 15.3. Скелетни остаци овце/козе са некрополе Велика хумка
Table 15.3. Skeletal remains of sheep/goat from the necropolis Velika humka

врста	контекст	елемент	страна	старост	NISP	MNI
овца	Г 28	мандибула	десна	9-12 месеци	1	1
	Г 57	максила	лева	9-12 месеци	8	1
		максила	десна			
		мандибула	лева			
		мандибула	десна			
		скапула	лева			
		метакарпус	десна			
		метатарзус	лева			
		метатарзус	десна			
	Г 105	максила	десна	9-12 месеци	4	1
мандибула		лева				
мандибула		десна				
Г 110	тибија	десна	> 2 год.	1	1	
овца/коза	Г 92	скапула	десна	< 8 месеци	1	1
	Г 97	метакарпус	десна	< 18 месеци	1	1
	Г 100	фемур	лева	< 30 месеци	1	1
	Г 101	метакарпус	десна	< 18 месеци	1	1
	Г 107	лумбални пршљен	централна	< 48 месеци	1	1
		пелвис	десна			
Г 115	метатарзус	десна	< 10 месеци	2	1	
		лева	< 18 месеци			
				укупно	21	10

Animals in funerary ritual at the necropolis Batajnica – Velika humka

Nemanja Marković, Milica Radišić

THE PAPER presents results of the analysis of animal remains discovered during the excavations at the necropolis Velika humka near Batajnica dated to the second half of the 10th and the first half of the 11th century. The goal was to reconstruct the funerary rites, manifested in donating an entire animal or a part of it, as well as their symbolic background. At the necropolis, 115 graves were investigated, while animal remains originate from 31 of the graves (27%). Four domestic animals were identified (cattle, sheep/goat, horse, dog) and one wild species (red deer). The analysis of their skeletal remains provided significant data about the funerary practice. Three ways in which animal remains could have been used were detected, based on the presence of skeletal elements that had a role in the funerary rituals: they could have been used as donations of food devoted to the deceased, or as food consumed during funerary feast or they may have played a part in the sacrificial/symbolic use of animals.

Cattle femurs belong mostly to younger individuals and indicate exclusively food donations. Parts of

sheep/goats, about 18 months old, were used in all of the three described ways. The scapulae and femurs are remains of food donations, while lumbar vertebrae, parts of pelvis and of tibia are most probably remains of the funerary feasts. The cranial parts of skeletons and distal leg parts indicate symbolic donations, which may have been placed in graves together with the skin. Parts of the cranial skeleton and distal parts of horse legs in four graves are traces of a widely accepted custom of donating horse parts, especially favoured by nomadic populations. One horse femur from grave no. 94 suggests that other parts of this animal were used as food donation as well. The dog burial and partial deer burial most probably had a symbolic meaning.

The presented research is one of a few such conducted in modern Serbia and is aimed at the reconstruction of the role of animals in funerary rituals at the early medieval necropolises. However, it is the first that, through archaeozoological methods, analyzed the funerary rituals dated to the 10th – 11th century.

Библиографија

Галл, Е., Времир, М., Гергей, Б.

2011 Погребение №10 из могилника Клуж-Заполя и динамика завоевания венграми Трансильвании, *Stratum Plus* 5, 223–241.

Живковић, Ј.

1997 Нека нова открића у јужном Банату, *Раг Музеја Војводине* 39, 143–154.

Ковачевић, Ј.

1961 Велика хумка код Батајнице, бронзаноопски гроб и некропола из XI века, *Сџаринар* XII, 282–283.

Паровић-Пешикан, М.

1981 Средњовековна некропола у Сремској Митровици, *Сџаринар* XXXI, 179–191.

Станојев, Н.

1989 *Некрополе X-XV века у Војводини*, Нови Сад.

Bálint, Cs.

1969 A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése, *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1969/1, 107–114.

Bartosiewicz, L.

2011 Ex oriente equus... A brief history of horses between the early Bronze Age and the Middle Ages, *Studarch* XII, 1–10.

Boessneck, J.

1969 Osteological Differences between Sheep (*Ovis aries* Linn.) and Goat (*Capra hircus* Linn.), in: *Science in Archaeology: a survey of progress and research*, eds. D. Brothwell, E. Higgs, London, 331–358.

Bökönyi, S.

1970 A new method for the determination of the number of individuals in animal bone material, *American Journal of Archaeology* 74, 291–292.

1974 *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*, Budapest.

Gáll, E.

2010 Burial customs and the question of 10th century populations in the Transylvanian Basin, *Acta Archaeologica Carpathica* XLV, 271–314.

2013 *Az Erdélyi-Medence, a Partium és a Bánság 10-11. századi temetői szórvány- és kincsletelei* 1-2, Szeged.

Demo, Ž.

2009 *An Early Medieval Cemetery of the Bijelo Brdo Culture: Vukovar – Lijeva Bara (10th–11th Centuries)*, Zagreb.

Dienes, I.

1972 *The Hungarians Cross the Carpathians*, Budapest.

Driesch, von den A.

1976 *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*, Cambridge.

Fodor, I.

1996 Hajdúdorog (Hajdú-Bihar country), in: *The Ancient Hungarians, Exhibition Catalogue, Hungarian national museum, March 16 – December 31, 1996*, ed. I. Fodor, Budapest, 226–231.

Halstead, P., Collins, P., Isaakidou, V.

2002 Sorting the Sheep from the Goats: Morphological Distinctions between the Mandibles and Mandibular Teeth of Adult *Ovis* and *Capra*, *Journal of Archaeological Science* 29, 545–553.

Harcourt, R.

1974 The dog in prehistoric and early historic Britain, *Journal of Archaeological Science* 1, 151–175.

Kovačević, J., Dimitrijević, D.

1959 Srednjovekovna nekropola u Batajnici, *Arheološki pregled* 1, 151–153.

Langó, P., Réti, Z., Türk, A.A.

2011 Reconstruction and 3 D-Modelling of a Unique Hungarian Conquest Period (10th Century AD) Horse Burial, in: *On the Road to Reconstructing the Past Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology (CAA), Proceedings of the 36th International Conference Budapest, April 2–6, 2008*, eds. E. Jerem, F. Redő, V. Szeverényi, Budapest, 348–357.

Levine, A. M.

1982 The Use of Crown Height Measurements and Eruption-Wear Sequences to Age Horse Teeth, in: *Ageing and Sexing Animal Bones from Archaeological Sites*, eds. B. Wilson, C. Grigson, S. Payne, Oxford, 223–250.

Lőrinczy, G., Türk, A.

2011 10. századi temető Szeged- Kiskundorozsma, Hosszúhátról. Újabb adatok a Maros-Torkolat Duna-Tisza közti oldalának 10. századi településtörténetéhez, *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve - Studia Archaeologica* XII, 419–479.

Méniel, P.

1989 Les animaux dans les pratiques religieuses des Gaulois, in: *L'Animal dans les Pratiques Religieuses: Les Manifestations Matérielles*, ed. J.D. Vigne, Paris, 87–97.

Morgan, J.P.

1976 Spondylosis deformans in the dog, *Acta Orthopaedica Scandinavica* 96, 1–88.

Payne, S.

1985 Morphological distinctions between the mandibular teeth of young sheep, Ovis, and goats, Capra, *Journal of Archaeological Science* 12, 139–147.

Prummel, W., Frisch, H.

1986 A guide for the distinction of species, sex and body side in bones of sheep and goats, *Journal of Archaeological Science* 13, 567–577.

Reitz, E.J., Wing, E.S.

2008 *Zooarchaeology*, Cambridge.

Révész, L., Nepper, M.I.

1996 The archaeological heritage of the ancient Hungarians, in: *The Ancient Hungarians. Exhibition Catalogue, Hungarian national museum, March 16 – December 31 1996*, ed. I. Fodor, Budapest, 37–56.

Russell, N.

2012 *Social Zooarchaeology Humans and Animal in Pre-history*, Cambridge.

Schmid, E.

1972 *Atlas of Animal Bones: for prehistorians, archaeologists and quaternary geologists*, New York.

Silver, I.A.

1969 The ageing of domestic animals, in: *Science in Archaeology: a survey of progress and research*, eds. D. Brothwell, E. Higgs, London, 283–302.

Türk, A.

2014 Towards a Classification of Grave Types and Burial Rites in the 10th–11th Century Carpathian Basin: Some remarks and observations, in: *Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube, Proceedings of the Bulgarian-Hungarian Meeting May 27–28, 2009*, eds. L. Doncheva-Petkova, C. Balogh, A. Türk, Sofiya-Piliscsaba, 137–155.

Vörös, I.

1990 Kutyaáldozatok és kutyatemetkezések a középkori Magyarországon I, *Folia Archaeologica* XLI, 117–145.

1991 Kutyaáldozatok és kutyatemetkezések a középkori Magyarországon II, *Folia Archaeologica* XLII, 179–196.

Vos, N.J.

2007 Actinomycosis of the mandible, mimicking a malignancy in a horse, *Canadian Veterinary Journal* 48(12), 1261–1263.

Zeder, M., Lapham, H.

2010 Assessing the reliability of criteria used to identify postcranial bones in sheep, Ovis, and goats, Capra, *Journal of Archaeological Science* 37, 2887–2905.

Zeder, M., Pilaar, S.

2010 Assessing the reliability of criteria used to identify mandibles and mandibular teeth in sheep, Ovis, and goats, Capra, *Journal of Archaeological Science* 37, 225–242.